

Akif Avcı

1988 yılında Sivas'ta doğdu. Lisans eğitimini Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2011 yılında tamamladı. Birleşik Krallık'taki Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS) Ortadoğu Siyaseti alanında yüksek lisansını (2014), yine aynı ülkede Nottingham Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında doktora-sını (2019) tamamladı.

Başlıca çalışma alanları uluslararası ilişkiler, Ortadoğu siyaseti, uluslararası politik iktisat ve Türkiye'nin politik ekonomisidir. Akademik çalışmaları *Journal of Contemporary Asia*, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *Capital & Class* ve *Praksis* gibi dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca, "Unravelling the Social Formation: Free Trade, the State and Business in Turkey" başlıklı doktora tezi 2022 yılında Brill tarafından yayınlanmıştır. Halen Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Yordam Kitap: 481 • Türkiye'de Sermaye Sınıfının Örgütleri • Akif Avcı
ISBN 978-605-172-803-2 • *Düzeltilme*: Berfin Aksoy
Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Nisan 2026
© Akif Avcı, 2026; © Yordam Kitap, 2026

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Kuloğlu Mah. Altıpatlar Sokak Çubukçu Çıkmazı No.1/1A Beyoğlu-İstanbul
Tel: +90 212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap • <https://bsky.app/profile/yordamkitap.bsky.social>

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

TÜRKİYE'DE SERMAYE
SINIFININ ÖRGÜTLERİ

TÜSİAD, MÜSİAD, TOBB ve
TUSKON'un Devletle İlişkileri

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	9
BÖLÜM 1	
Giriş	11
Türkiye’de Sermaye Sınıfını Ayırıştırmak	15
Tarihsel Materyalist Bir Tasnif	21
Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme	25
Serbest Ticaret, Sermayenin Ulusötesileşmesi ve Devlet	36
Devletin Uluslararasılaşması ve Devletin İçsel İşlevleri	40
Sonuç	54
BÖLÜM 2	
TÜRKİYE’DE KAPİTALİZME TARİHSEL MADDECI BİR BAKIŞ	57
Türkiye’nin Dünya Düzenindeki Yeri	59
Türkiye Kapitalizmine Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasasından Bakmak	65
Cumhuriyetin Kurulması ve Sermayenin Serüveni	73
İthal İkameci Sanayileşme Modeli: 1980’lere kadar	85
Neoliberalizme Geçiş	92
Üretimin Ulusötesileşmesi ve AKP	106
Türkiye’de Sermayenin Serbest Ticaret Üzerinden Bölgesel Yayılması	109
Üretimin Mekânsal Genişlemesinde Devletin Rolü	115
Sonuç	123
BÖLÜM 3	
TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ	126
Tarihsel Süreç İçerisinde TOBB	127
TOBB’un Sınıfsal Karakteri	149
TOBB’u Nasıl Tanımlamalıyız?	153

BÖLÜM 4

TÜSİAD VE DEVLET: ULUSÖTESİ SERMAYE

SINIFININ OLUŞUMU VE KÜRESEL SERBEST TİCARET	165
Türkiye Toplumsal Formasyonu ve TÜSİAD	167
TÜSİAD'ın Kuruluşu	175
TÜSİAD Üyelerinin Sınıf Karakteri	185
TÜSİAD ve İktidar Bloğu:	
Devlet ve TÜSİAD Arasındaki İçsel İlişkiler	194
AKP-TÜSİAD Arası Çatışma Alanları	221
Kültürel Hegemonya	228
Serbest Ticaret ve Türkiye'deki Ulusötesi	
Kapitalist Sınıfın Eşitsiz Gelişim Seyri	233
Sonuç	249

BÖLÜM 5

MÜSİAD, DEVLET VE KÜRESEL ENTEGRASYON	251
MÜSİAD'ın Doğuşu ve Türkiye Toplumsal Formasyonu	253
MÜSİAD'a Sınıf Merkezli Bir Analiz	262
MÜSİAD'da Farklı Sermaye Fraksiyonları	271
İktidar Bloğu İçinde Çatışmalar	280
Kamu Yönetimi Üzerinden	
İktidar Bloğunu Yeniden Düzenlemek	287
Devlet İçi Çatışmalar	297
Eşitsiz ve Bileşik Gelişimin Belirleyiciliği	306
Sonuç	311

BÖLÜM 6

TUSKON, DEVLET VE SERBEST TİCARET	314
Said Nursi'den Fethullah Gülen'e Uzanan bir Çizgi	316
TUSKON'un Maddi Temelleri	322
Devlet ve TUSKON Arasındaki İlişkilerin Seyri	337
İlişkilerin Bozulması ve 15 Temmuz Darbe Girişimi	344
TUSKON İltisaklı Sermayenin Serbest Ticarete Eklemlenmesi	358
Sonuç	364
"Beşli Çete" ve Sermayenin Güncel Durumu	366
Sonuç	372
KAYNAKÇA	380
DİZİN	396

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AET: Avrupa Ekonomik Topluluđu
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
ASKON: Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği
ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı
BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA: Central Intelligence Agency (ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
DB: Dünya Bankası
DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DP: Demokrat Parti
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım
HSYK: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İİK: İthal İkameci Kalkınma
İİS: İthal İkameci Sanayileşme
İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı
İSO: İstanbul Sanayi Odası
KAP: Kamuyu Aydınlatma Platformu
KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme(ler)
MESS: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

- NAFTA: North-American Free Trade Agreement(Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
- NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
- OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
- OHAL: Olağanüstü Hâl
- TAİK: Türk-Amerikan İş Konseyi
- TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TESEV: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
- TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
- TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi
- TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
- TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
- TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
- TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (2018 yılında TÜSİAD'ın açılımındaki "İşadamları" ibaresi, "İş İnsanları" olarak değiştirilmiştir.)
- TUSKON: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
- UNRWA: United Nations Relief and Works Agency (BM Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı)
- USMCA: United States-Mexico-Canada Agreement (ABD-Meksika-Kanada Anlaşması)
- WFP: World Food Programme (Dünya Gıda Programı)
- YASED: Uluslararası Yatırımcılar Derneği
- YÖİKK: Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Kapitalizmin baskın üretim tarzı haline geldiği 18. ve 19. yüzyıllarda başlayan yayılma evresi, eşitsiz gelişim dinamikleriyle birlikte ilerlemiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan küresel savaşlar ve 1917 Bolşevik Devrimi gibi tarihsel kırılmalar, kapitalizme geç eklenmiş toplumsal formasyonlarda alternatif modernleşme yollarını gündeme getirmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulması, Türkiye'de Osmanlı monarşisinin yerine burjuva karakterli bir cumhuriyetin inşası ve Orta Asya'dan Ortadoğu'ya dek gelişen ulusal kurtuluş mücadeleleri, dünya ölçeğinde farklı üretim tarzlarının ve sınıf yapılarının çatışmasını görünür kılmış; bu çatışma hem devlet biçimlerinin dönüşümüne hem de sermaye sınıfı içinde ayrışmalara yol açmıştır. William I. Robinson'un vurguladığı gibi, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sermayenin ulusötesi düzeyde yeniden yapılanması yalnızca üretim ilişkilerini değil, sınıf yapılarıyla devlet biçimlerini de dönüştürmüştür. Ancak bu dönüşüm, tekil toplumsal formasyonlarda eş zamanlı ve homojen şekilde gerçekleşmemiş, aksine tarihsel olarak özgül koşullarda, mevcut sınıf ilişkileri ve devletin özgün yapısı içinde şekillenmiştir.¹

Türkiye'de sermayenin tarihsel-materyalist bir perspektifle tanımlanması ve tasnif edilmesi, günümüz koşullarında giderek daha hayati bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye sermayesinin örgütlenme süreçleri –neşet etmesi, gelişmesi, olgunlaş-

1 William I. Robinson, *Küresel Kapitalizm ve İnsanlığın Krizi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2024.

ması ve yayılması– kapitalizmin küresel gelişme ve yayılma dallarından bağımsız olarak düşünülemez. Lenin’in “kapitalizmin en yüksek aşaması” olarak tanımladığı emperyalizm kavramı, farklı toplumsal formasyonlarda ortaya çıkan eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiklerini anlamak için kritik bir çerçeve sunar.² Bu dinamikler, sermayenin yayılma ve yeniden üretim mekanizmalarından biri olan serbest ticaret ilişkilerinin yanı sıra, kapitalist devletin sürekli varlığını ve düzenleyici rolünü de içermektedir. Bu çalışma, söz konusu süreçlerin birbirini nasıl beslediğini ve Türkiye’de sermaye örgütlerinin bu tarihsel bağlamda nasıl konumlandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin resmî olarak dağılması ve aynı on yıl içinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin küresel serbest ticaret ilişkilerine entegre olması, dünya genelindeki sermaye birikim süreçlerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır. Sosyalizmi resmî ideoloji olarak savunan bir devletin (SSCB’nin) çöküşü ve kapitalist üretim ilişkilerini reddeden ancak kendi özgün toplumsal dinamiklerine uyumlu bir *sosyalizm* modeli uygulayan Çin’in, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğündeki küresel kapitalist sistemle bütünleşmesi, kapitalizme eşitsiz koşullarda entegre olan tüm devletlerin toplumsal formasyonlarında dönüştürücü etkiler yaratmıştır. Bu küresel değişim, kapitalizmin işleyiş biçiminde radikal bir dönüşüme yol açmış; küresel değer zincirlerinin yeniden yapılandırılmasıyla üretim süreçleri, farklı aşamalarda ve farklı ülkelerde gerçekleşen bir forma bürünmüştür. Bu bağlamda, “gelişmekte olan” veya kapitalizme geç eklenmiş ülkeler, ulusötesi sermaye için yeni fırsatlar sunan merkezler haline gelmiştir. Uluslararası hareket kabiliyetine sahip sermaye, küreselleşmenin bu yeni evresinde hem sanayi hem de finans sermayesi biçimlerinde bu ülkelerin pazarlarında egemenlik kurmaya başlamış ve bu ülkeleri sermaye birikim sürecinin önemli bileşenleri haline getirmiştir.

2 Vladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Ankara: Sol Yayınları, 2009.

Türkiye, bu bağlamda küresel sermaye için cazip bir yatırım destinasyonu olarak öne çıkmıştır. Türkiye gibi kapitalizme geç eklemelenen ülkelerin serbest ticaret ilişkilerine dâhil edilmesi, neoklasik tezlerin âdeta bir amentüsü niteliğinde olan “serbest ticaretin ekonomik ve toplumsal kalkınmayı sağlayacağı ve ülkeler arası bir yakınlaşma doğuracağı” savının kanıtlanması olarak değerlendirilmiştir. Liberal iktisadi düşünceden neşet eden bu iddiaya göre, dış ticarete serbestleşme ve serbest piyasa yanlısı politikaların uygulanması her iki taraf için ekonomik kalkınma sağlayacak ve dış ticaret hacimlerinde bir iyileşme ortaya çıkaracaktır. Böylece az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıklar ortadan kalkacak; küreselleşme, nihai hedefi olan küresel eşitliği sağlayacaktır. Esasında bu neoklasik iddia, klasik iktisadın kurucu teorisyenlerinden biri olan David Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin güncel bir uyarlaması olarak kurgulanmıştır. Bu vaat edilen gelişmenin sağlanabilmesi için Türkiye’deki sermaye grupları ile uluslararası alanda hareket eden farklı sermaye grupları arasında bir ittifak ve yakınlaşma zemini oluşturulmuştur. Türkiye sermayesinin ve devletinin üstlendiği bu tarihsel görev, sermayenin ülke sınırları ötesindeki faaliyetlerine dayalı bir birikim rejimini teşvik etmiş ve Türkiye toplumsal formasyonunun ulusötesi sermayenin endüstriyel ve finansal fraksiyonlarının yatırım yapabildiği bir alan haline gelmesini sağlamıştır. Türkiye açısından bu süreç, Cumhuriyet’in ilanından beri hedeflenen muasır medeniyetler seviyesine erişmenin bir yolu olarak düşünülürken, Uluslararası Para Fonu (IMF-International Monetary Fund) ve Dünya Bankası (DB, World Bank-WB) gibi küresel kapitalizmin finans kurumları açısından da kendi teorik kabullerinin doğruluğunu test etme ihtimalini doğurmuştur.

Buna karşın, Türkiye’nin ve genel olarak kapitalizme geç eklemelenen diğer Küresel Güney ülkelerinin tarihsel gerçeklikleri; ekonomik büyüme oranları, işçi ücretleri, toplumsal refahın dağılımı ve sermayenin organik bileşenlerindeki değişimler incelendiğinde, neoklasik teorinin karşılaştırmalı üstünlükler soslu kalkınma

tezlerinin iflas ettiği açıkça görülmektedir. Türkiye, vaat edilen kalkınma hedefine ulaşamamış, muasır medeniyetler seviyesine yükselememiş, uluslararası ticarete yapısal sorunları aşamamış ve finansal sisteminin küresel dalgalanmalara karşı kırılabilirliği artmıştır. Türkiye’nin hem uluslararası akademik literatürde hem de finansal kuruluşların raporlarında öne çıkan “başarısı”, aslında ekonomik kalkınma değil, sermaye birikim sürecinde yaşanan köklü dönüşümlerin pekiştirilmesi anlamına gelmektedir. Küresel pazarlara eklenme derinleştikçe hem dış ticaret açığı artmakta hem de ülke ekonomisindeki yapısal sorunlar daha da derinleşmektedir. Bu demektir ki Türkiye “gelişmekte olan ülke” kategorisinden bir üst kategoriye çıkabilmiş değildir. Bu dönüşümün ve görünen başarısızlığın kapsamlı biçimde anlaşılabilmesi için Türkiye’nin uluslararası sermaye birikim süreçlerine entegrasyonunun tarihsel dinamiklerinin detaylı bir şekilde incelenmesi zorunludur.

Bu çalışmanın temel savlarından biri, Türkiye’nin küresel serbest ticaret ilişkilerine eşitsiz ve bağımlı bir biçimde eklenmiş olduğudur. Bu yapısal eşitsizlik, yalnızca Türkiye’nin dünya kapitalist sistemi içindeki konumunu değil, aynı zamanda toplumsal formasyon içerisindeki iktidar bloğu ile bu bloğun dışında kalan sınıflar arasındaki sınıf mücadelelerinin yönünü ve niteliğini de belirleyen asli bir etkidir. Özellikle 2001 ekonomik krizi sonrasında Türkiye, IMF ve DB gibi uluslararası finansal kurumların denetim ve yönlendirme mekanizmalarına daha açık hale gelmiş, bu bağlamda ekonomik egemenlik alanı daralmıştır. Kriz sonrası dönemde uygulamaya konan yapısal uyum programları aracılığıyla serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda emek karşıtı politikalar derinleştirilmiş, kamu iktisadi teşekkülleri “yapısal reformlar” adı altında özelleştirilmiş ve kamu kaynaklarının yeniden tahsisi sermaye lehine düzenlenmiştir. Bu dönüşüm süreci yalnızca Türkiye içerisindeki sermaye fraksiyonları arasında hegemonya mücadelesinin yeniden şekillenmesine yol açmakla kalmamış; aynı zamanda ulusötesi sermaye fraksiyonlarının Türkiye toplumsal formasyonuna daha derinlemesine nüfuz edebilmeleri için

uygun bir kurumsal ve politik zemin yaratmıştır. Türkiye'nin küresel kapitalist sisteme eşitsiz entegrasyonu, içsel sınıf mücadelesiyle dışsal sermaye dinamiklerinin iç içe geçtiği, çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak ele alınmalıdır.

Tarihsel materyalist bir paradigmadan baktığımızda Türkiye'yi Küresel Güney ülkeleri içerisinde “geç kapitalistleşmiş ülke” olarak tanımlamaktayız. Geç kapitalistleşmenin en temel görüngüsü ise kapitalist üretim ilişkilerine eşitsiz bir şekilde eklenmesidir. Sermaye sınıfının farklı fraksiyonları, Türkiye'nin kapitalist üretim ilişkilerine eklenme süreçlerinde önemli roller üstlenmişlerdir. Bu sebeple, ülkeler arası eşitsizlikler ya da gelişme düzeylerindeki farklılıklar sadece devlet merkezli yaklaşımlar üzerinden açıklanamaz. Daha bilimsel bir tahlil için sektörler, bölgeler ve üretim, dolaşım ve yeniden üretim süreçlerine dâhil olan sermayeler arasındaki çatışmaları dikkate almak gerekmektedir. Bu kitapta, serbest ticaret ilişkileri olarak adlandıracağımız bu süreçte Türkiye'de sermaye örgütlerinin ve devletin rolü incelenmektedir. Küresel serbest ticaret ilişkileri toplumsal formasyonları tek taraflı etkileyen ya da şekillendiren süreçler değildir. Aksine bu süreç, diyalektik olarak toplumsal formasyonları dönüştürürken, küresel sistemden de etkilenmektedir.

Türkiye’de Sermaye Sınıfını Ayırıştırmak

Bertolt Brecht'in “Yeni Bir Yüz” adlı öyküsü, Türkiye sermaye sınıfının zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamamız açısından güzel bir resim çizmektedir. Öykü şöyledir:

Bir zamanlar büyük bir ülkede bir tüccar yaşıyordu. Küçük büyük ne varsa satın alıyor ve bunları büyük kârlara satıyordu. Fabrikalar, ormanlar, ırmaklar, mahalleler, gemiler ve akla gelebilecek daha nice şeyler satın alıyordu. İnsanların eğer satabilecekleri bir şeyleri kalmadıysa onların da zamanlarını satın alıyordu. Beyinlerini, ellerini, kollarını kendi işinde belli bir ücret karşılığında çalıştırıyordu.

Bir gün yine bir şeyler satın almak istiyordu. Bu kez Meksika'daki bir çinko madenini almak niyetindeydi; ama aslında madeni, ortaklarla birlikte almış görünecek; sonra da ortaklarına kazık atıp büyük kazanca konacaktı.

Onlarla bir bankanın lobisinde buluşmuştu. Saatlerce pazarlık yaptılar. Büyük purolar içildi, büyük rakamlar konuşuldu. Bizim büyük ve saygın tüccar sevinçli ve dostça yüzü, ışıldayan gözleriyle ortaklarına bu alışverişten ne denli çok para kazanacaklarını ballandıra ballandıra anlatıyordu. Onlar da bu uğurda saçlarını ağartmış yaşlı kurda inanmış görünüyorlardı, en azından başlangıçta.

Ancak tam bu sırada çok garip bir şey oldu. Yanındakilerin ondan ürkek bakışlarla yavaş yavaş uzaklaştıklarını, kendisinin konuşmasına bile aldırış etmediklerini gördü.

'Acaba giyim kuşamında mı tuhafılık var?' diye kendini yukarıdan aşağıya doğru bir süzdü. Hayır, her şey iyiydi.

Ne olduğunu anlayamıyordu. Adamlar korku dolu gözlerle şaşkın şaşkın ona bakıyor ve bir yandan da ondan uzaklaşıyordu. O ise hâlâ saygın bir tüccar edasıyla sevecen ve dostane konuşmasını sürdürüyordu.

Kendi kendine: 'Neden hiç kimse beni dinlemiyor, neden herkes özür dilemeden çekip gidiyor, neden beni yalnız başıma bırakıyorlar?' diye söyleniyordu. Yeniden kalktı, şapkasını alarak arabasına binmek üzere indi.

Kendisini gören şoförünün korkarak yan tarafa kaçtığını gördü. Eve geldiğinde hemen aynanın karşısına gitti. İşte o zaman çok korkunç bir şey gördü.

Aynada kendine doğru bakan bir çakalın yüzüydü. Adamın yeni bir yüzü vardı, o artık bir çakal görünümündeydi.³

Brecht'in öyküsünde çakala benzeyen sermaye sınıfının tahli-
lini yapma noktasında Türkiye akademik yazını –özellikle devlet
merkezli yaklaşımların domine ettiği ana akım literatür– eksik
kalmaktadır. Hatta bu eksiklik, bilinçli bir tahrifata da meylet-

3 Bertolt Brecht, *Öyküler*, çev. İlhami Hakverdioğlu, İstanbul: Hayal Yayınları, 2011.

mekte ve resmî tarih anlatısını şekillendirmektedir. Bu bölümün amacı, Türkiye toplumsal formasyonundaki sınıfların bir haritasını çıkarmak değildir. Buna karşın, Türkiye’de sermaye örgütlerinin analiz edilebilmesi için sermaye sınıfının ve farklı fraksiyonlarının nasıl ele alınması gerektiğine dair metodolojik bir izlek oluşturmak önemlidir. Öncelikle şunu söylemek gerekmektedir: Sermaye sınıfının küresel düzlemde şekillenmesi benzer bir tarihsel süreçten geçiyor olsa da bu gelişme her toplumsal formasyonda farklı şekillerde cereyan etmiştir. Bütün toplumsal sınıflar, diğer sınıflarla ve kendi sınıfı içerisindeki farklı fraksiyonlarla ilişki içerisinde anlaşılabilir. Sınıf mücadelesi olarak tanımlanan bu süreç üretim araçlarının kontrolü, üretim ilişkilerinin tesisi ve yeniden üretimi gibi alanlarda farklı sınıfların giriştikleri mücadeleleri nitelendirmektedir. Kısacası, sınıf mücadelesi sadece işçi sınıfı ve burjuvazi arasında değildir, burjuvazinin farklı fraksiyonları arasındaki mücadeleyi de kapsamaktadır. Bu mücadele de esas itibarıyla artık değerın üretilmesi ve bunun paylaşılması için verilen savaşları ifade etmektedir. Bu sebeple, bu çalışmada belirtilen fraksiyonlar üretim ilişkileri içerisinde aldıkları pozisyonlarla, devletle girdikleri ilişkinin biçimi ve küresel serbest ticaret sistemine eklenme tarzları üzerinden analiz edilmektedir.

Ana akım literatür, sınıfsal ilişkilere daha öznel bir boyuttan yaklaşmakta ve Türkiye sermayesinin yaşadığı dönüşümü anlamada yetersiz kalmaktadır. Hatta ana akım iddiaların önemli bir kısmı Türkiye’de burjuvazi olarak addedilen kesimin devlet eliyle desteklenerek serpilip geliştiğini, bu sebeplerden Batılı anlamda bir burjuva sınıfının olmadığını dahi iddia etmektedirler. Bu noktada Türkiye’de sermaye-devlet ilişkileri üzerine çok sayıda eser veren Ayşe Buğra, Türkiye’de sermayenin ortaya çıkmasının Batı’dan farklı olarak devletin sermayeye tanıdığı ayrıcalıklar üzerinden geliştiğini iddia etmektedir. Buğra’ya göre Batı’da sermaye, devletin keyfi davranışlarını törpülemek üzere mücadele ederken, Türkiye’de ise sermayenin bu keyfiliikten kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmaya çalışmasının esas belirleyen olduğu-

nu düşünmektedir.⁴ Türkiye'de iş adamlarının gelişme sürecinin Güney Kore ve Tayvan örneklerine daha çok benzediğini vurgulayan Buğra'ya göre, Türkiye'de sermaye sınıfı toprak zenginlerinin dönüşümü üzerinden değil, tüccar ya da memur kesimin dönüşümü üzerinden şekillenmiştir.⁵ Benzer şekilde Türkiye'de sermaye örgütleri üzerine çalışmalar yapan Haluk Alkan da Türkiye'de sermayenin Batılı anlamda gelişmiş bir burjuva kimliğinin oluşmamış olmasının nedenini devletin belirleyici rolünde görmektedir.⁶ Dolayısıyla, Türkiye'de sermayenin kendi başına bir sınıf olmadığını, devlete bağımlı gelişen bir toplumsal grup olduğunu savunmaktadırlar. Daha sonra tekrar üzerinde durulacağı gibi, bu yaklaşımın esas sorunu sınıf kavramını üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkileri üzerinden değil, siyasal güç ve iktidar ile kurulan ilişkiler (demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü talepleri) üzerinden ele alıyor olmalarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de sermaye sınıfının analizi üzerine oluşan ana akım literatür kültürel, dinî, bölgesel faaliyetler ve geleneksel dinamikler üzerinden şekillenmektedir.⁷ Bu iddianın bir yansıması olarak

4 Ayşe Buğra, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 386.

5 Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 42.

6 Haluk Alkan, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 357.

7 Bu noktada kurumsalcı analizlere örnek olarak şu çalışmalar verilebilir: Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015; Ziya Öniş ve Umut Türem, "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, C. 2, S. 2 (2001), s. 94-120; Altay Atlı, "Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Foreign Economic Relations of Turkey", *Insight Turkey*, C. 13, S. 1 (2011), s. 109-128; Fatih Başkan, "The Rising Islamic Business Elite and Democratization in Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 12, S. 4 (2010), s. 339-416. Liberal teori üzerinden Türkiye sermaye sınıfını ayırtırmaya çalışan çalışmalara örnek olarak ise şunlar verilebilir: Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003; Banu Kavaklı Lorasdağı, "The Relationship between Islam and Globalisation in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MUSIAD", *bilig*, S. 52 (Kış 2010), s. 105-128; Şennur Özdemir, *İslam ve Sınıf*, Ankara: Nika Yayınları, 2014; Bayram Balcı, "Fethullah Gülen's Missionary Schools in Central Asia and Their Role in Spreading of Turcism and Islam", *Religion, State and Society*, C. 31, S. 2 (2003), s. 151-177.

Türkiye sermayesi “İstanbul Burjuvazisi”, “Anadolu Sermayesi”, “Kemalist Burjuvazi”, “İslamcı Sermaye”, “Seküler Sermaye” gibi kavramlar üzerinden sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaların bir neticesi olarak Türkiye sermaye sınıfını temel olarak iki kampa/kutba ayırmaktadırlar. Bu kamplardan ilki; üyelerinin büyük çoğunluğu İstanbul ve çevresindeki sanayi kentlerinde faaliyet gösteren, demokrasi ve sekülerizm gibi kavramlarla barışık, hatta bu kavramların açık savunucusu olan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) bünyesindeki sermaye gruplarından oluşmaktadır. İkinci kampta olanlar ise daha çok Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) gibi örgütlere üye olan, yeni sanayileşmiş Anadolu kentlerinde faaliyet gösteren, dinî hassasiyetleri yüksek, Avrupa Birliği (AB) ve demokrasi gibi kavram ve kurumlara mesafeli, kısaca *İslamcı* olarak adlandırılan şirketlerden oluşmaktadır. Bu kamplaşmayı savunanlar, daha ziyade liberal teorilerin savlarından etkilenmektedir.

Liberal teorinin eksiklerini aşmayı başaran kurumsalcı teorinin savlarına yakın olanlar ise Türkiye sermayesini siyasi toplumun bir parçası olanlar ve sivil toplumun içerisine dâhil olanlar şeklinde ikiye ayırmaktadırlar. Bu yaklaşım genel olarak Weberci kurumsalcılık anlayışıyla şekillenmiştir. MÜSİAD ve TUSKON’un ortaya çıkması üzerine tezler üreten kurumsalcılara göre bu örgütler merkez-çevre dikotomisi üzerinden açıklanmalıdır. Bu açıklamalara göre 1980’lere kadar sermaye birikim süreçlerinden dışlanmış muhafazakâr-İslamcı-mütedeyyin bir sermaye grubu vardı. 1980’lerle birlikte ve özellikle Siyasal İslam’ın Türkiye siyasetinde temsiliyetinin –Milli Görüş hareketinin güç kazanmasıyla birlikte– artmasına mukabil, bu çevre kentlerde bulunan esnaf ve iş insanları büyük kentlerde iş yapabilir, dış ticarete katılabilir ve devlet bürokrasisi içerisinde temsil edilebilir bir konuma gelmişlerdir. Kurumsalcı yaklaşımlara göre MÜSİAD ve TUSKON içerisinde örgütlü sermaye, yeni kentli orta sınıfı temsil etmektedir. Bu yaklaşıma göre TÜSİAD, bu sermaye gruplarının

gelişmesine engel olmaya çalışmasına rağmen TÜSİAD üyesi şirketler devletin (özellikle Cumhuriyet dönemi iktidarlarının) desteği ile büyüyüp gelişmişken, MÜSİAD ve TUSKON gibi örgütler sivil toplum içerisinde, kendi imkânlarıyla sermaye birikim süreçlerine dâhil olmuşlardır. Yani, MÜSİAD ve TUSKON, laik, Kemalist ve Batıcı devletin engellemelerine ve devletin TÜSİAD üyelerine sunduğu kayırmacı politikalara rağmen kendilerine yer açmayı başarmışlardır.

Bu kategorileştirmelerin en temel eksikliği TÜSİAD, MÜSİAD, TUSKON gibi sermaye örgütlerini monolitik/homojen yapılar olarak ele alıyor olmaları ve buna mukabil bu örgütler içinde ya da aralarında var olan sınıf içi çatışma dinamiklerini dikkate almamalarıdır. Ayrıca, sermaye örgütlerinin devletle kurduğu ilişkilere odaklanırken, bu örgütlere üye olan şirketlerin artık değer üretme mekanizmalarına, üretim ilişkilerine katılış biçimlerine ve küresel serbest ticaret ilişkilerine eklenme süreçlerine kayıtsız kalmaktadırlar. Ana akım yaklaşımların hatalarını sergilemek ve Türkiye'de sermaye sınıfını ayrıştırmak için sermayenin üretim, dolaşım ve yeniden üretim süreçlerine dâhil olma biçimlerine ve her bir sermaye fraksiyonunun devletle kurduğu ilişkinin serüvenine tarihsel materyalist bir açıdan bakmak gerekmektedir. Bahsedilen ana akım yaklaşımların bir diğer temel eksikliği ise sınıf çatışmalarını bölüşüm ve paylaşım alanlarındaki çatışmalara ve sermaye sahiplerinin dünya görüşlerine, gündelik hayatı yaşayış ve algılayış biçimlerine indirgemektedir. Esasında Marksist yaklaşımlara karşı ileri sürdükleri en popüler argümanları olan *indirgemecilik* çukuruna kendileri düşmüşlerdir. Bütün bu eksiklerin ve yanlış analizlerin ötesinde, bu kitapta sermayenin tanımlanması, tasnifi ve ayrıştırılması tarihsel materyalist bir açıdan yapılacaktır. Türkiye özelinde daha önce yapılan önemli çalışmaların⁸ açtığı

8 Bu noktada, Özgür Öztürk, *Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul: Sav Yayınları, 2011; Fuat Ercan, "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Neoliberalizmin Tahribatı: 2000'li Yıllarda Türkiye 2*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003,

yoldan devam ederek, Türkiye’de sermaye örgütlerinin analizi yapılacaktır.

Tarihsel Materyalist Bir Tasnif

Bu çalışma, Türkiye’de sermaye sınıfını ayrıştırırken sadece bölüşüm ya da dolaşım ilişkilerini merkeze koyan ana akım iddiaların aksine, Türkiye’de sermaye sınıfının artık değer üretimi ve bu değer paylaşımında mekânsal genişleme dinamiklerini açıklamak amacıyla diyalektik bir yöntemle Türkiye sermaye sınıfına yaklaşmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye’deki kapitalist sınıflar üç farklı fraksiyona ayrılmaktadır: ulusal, uluslararası ve ulusötesi.

Ulusal sermaye fraksiyonu, tek bir toplumsal formasyonda hareket eden ve ulusal pazar için üretim yapan sermayeyi nitelendirmektedir. Her ne kadar günümüzde “ulusal” sermaye olarak nitelenebilecek bir kesim giderek eriyip daralsa da, bir sermaye grubunun ulusal kimliği ne sahiplerinin pasaportuna ne de şirket merkezinin hangi ülke sınırları içinde bulunduğu indirgenemez. Sermayenin kimliği, bizzat sermayenin uluslararasılaşma dinamikleri, sermaye birikim süreçleri ve devlet biçimleriyle kurduğu tarihsel ilişkiler üzerinden kavranmalıdır. Bu noktada bunu söylemek gerekmektedir: Yerli burjuvazi, ulusal sermaye gibi romantik yakıştırmalar günümüzde giderek muğlak kavramlara evrilmiştir. Uluslararası odaklı sermaye fraksiyonu ise, uluslararası pazar için üretim yapan ve üretim faaliyetleri ulusal sınırlar içerisinde olan sermayeyi ifade etmektedir. Bu fraksiyona dâhil olan sermayenin üretim tarzı, ortak girişim sözleşmeleri ve taşeronluk ilişkileri aracılığıyla uluslararası pazara eklenmiş-

---

s. 9-44; Derya Gültekin-Karakaş, *Hem Hasımız Hem Hissimiz: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009; M. Gürsan Şenalp, *Ulusötesi Kapitalist Sınıf Oluşumu: Türkiye ve Koç Holding Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2012; Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri: Cilt 1, 1908-1980*, İstanbul: Yordam Kitap, 2016; Ş. Gürçağ Tuna, *Bir Kavram Kapitalizm Neyi Anlatır? Türkiye’de Kapitalizmin ve Fetişizmin İnşa Süreci*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2011, literatüre önemli katkılar sunmuşlardır.

tir. Böylece sermaye, birden fazla toplumsal formasyonda üretim ilişkilerine dâhil olmaktadır. Ulusötesi sermaye fraksiyonu ise, diğerlerinden ayrışarak birden fazla toplumsal formasyonda, üretim, dolaşım ve yeniden üretim süreçlerine dâhil olan sermaye fraksiyonunu nitelemektedir. Sermayenin ulusötesi fraksiyonu sermayenin akış hızı ve kapasitesi açısından küresel bir nitelik taşımakla birlikte, üretim ve dolaşım kapasitesi açısından da çok daha geniş bir hacme sahiptir. Ayrıca bu sınıflandırma, şirket merkezlerinin nerede bulunduğu, ya da birden fazla ülkede olup olmadığı değil, sermayenin üretim, dolaşım ve yeniden üretim süreçlerine girdiği evrelere ve aşamalara göre yapılmıştır.

Bu nedenle şirket merkezi tek bir ülkede bulunmasına rağmen ulusötesi bir sermaye olarak hareket eden şirketler olduğu gibi, şirket merkezi ya da yönetim binası birden fazla ülkede yer aldığı halde ulusal sermaye fraksiyonu gibi hareket eden şirketler de mevcuttur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde hem dünyadan hem de Türkiye üzerinden çeşitli örneklerle bu teorik girizgâh detaylandırılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda Türkiye’de sermaye örgütlerinin sınıfsal tahlili yapılırken şunu göreceğiz: TÜSİAD içerisinde hem ulusal hem uluslararası hem de ulusötesi sermaye fraksiyonları mevcuttur. Benzer şekilde, özellikle ana akım literatürde daha ulusal bir nitelik sergilediği düşünülen, MÜSİAD ve TUSKON gibi örgütler içerisinde birden fazla toplumsal formasyonda faaliyet gösteren –ulusötesi bir karakter sergileyen– şirketler de mevcuttur.

Türkiye’de sermaye örgütlerinin hem teorik hem de ampirik düzlemde tahlilini yapmak özellikle güncel medya tartışmalarında ve liberal akademik çevrelerde ortaya çıkan kafa karışıklığını görünce daha da fazla önem arz etmektedir. Bu çalışmada dört önemli örgüt incelenmektedir. Bu örgütler, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), TÜSİAD⁹, MÜSİAD ve TUSKON

9 2018 yılında TÜSİAD’ın açılımdaki “İşadamları” ibaresi, “İş İnsanları” olarak değiştirilmiştir. Bu noktada Türkiye burjuvazisinin batılı ve seküler kanadını temsil ettiği düşünülen bu örgüt, zamanın ruhuna uygun olarak bir imaj çalışması yapmaktan da geri kalmamıştır. Türkiye’de sınıfsal ilişkilerin maskelenmesi için sıklıkla başvurulan bu popülist söylem TÜSİAD’ın burjuva kimliğinde herhangi

olarak seçilmiştir. Bu örgütlerin seçilme nedeni hem Türkiye toplumsal formasyonunda kapladıkları alanın muazzam büyüklükte olması hem de küresel serbest ticaret ilişkilerine eklenme seviyelerinin Türkiye’de kapitalizmin ve burjuva sınıfının tahlilini yapabilmek açısından önem arz etmesidir. İnceleyeceğimiz ilk örgüt olan TOBB, Türkiye’de sermaye sınıfının ilk örgütlü yapılarından biri olması ve yarı resmî statüsü açısından önemlidir. 1950 yılında kurulan TOBB, günümüzde en fazla üyeye sahip sermaye örgütlerinden biri olmakla birlikte ülke sınırları ötesinde sınıf mücadelesine giren kurumsal bir yapı olması açısından da önemlidir. İkinci örgüt olan TUSİAD, Türkiye’de sermaye sınıfının kurduğu en büyük ve en güçlü örgüttür. 1971 yılında kurulan bu örgüt, Türkiye’de sermaye sınıfının ulusötesi karakteri en yüksek fraksiyonunu temsil etmekte ve Türkiye’nin dış ticaretinin neredeyse %85’i bu örgüte üye olan şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Daha da önemlisi TUSİAD üyelerinin Türkiye siyasi hayatında devletle kurduğu ilişkileri anlamak Türkiye’de devletin dönüşümü ve küresel politik sistemde Türkiye devletinin yaptığı manevraları anlamak açısından da elzemdir. Üçüncü önemli örgüt olan MÜSİAD, 1990 yılında Türkiye’de sermayenin ticaret üzerinden uluslararasılaşma sürecine girdiği ve para sermaye biçiminde birikim evresine geçtiği süreçte kurulmuştur. MÜSİAD’ın kurulduğu tarihsel an önemlidir zira GATT Uruguay görüşmeleri sonrasında küresel serbest ticaret sistemi telif hakları, hizmetler, finans ve kamu ihaleleri üzerinden gerçekleşme evresine geçmiştir. Bu süreç sermayenin artık değerini yeniden üretime sokulamaması sorununa da bir çözüm üretmek için ortaya çıkmıştır.¹⁰ Başka

---

bir değişiklik yapmış da değildir. Kadın, erkek ya da başka herhangi bir cinsel kimlik ayrımı gözetmeksizin tüm cinsiyetlerin emeğini sömüren ve varlığı bu emek sömürüsüne dayanan sermayenin, kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki konumu açısından bu tür adlandırma değişikliklerini ilerici ya da sempati uyandıran hamleler olarak düşünmemek gerekir.

10 Ayşe Cebeci, *Bilmediğimiz Kapitalizm: Gizli Elin Kurumsallaşması: YÖİKK, SAV Yayınları*, 2012.

bir ifadeyle, Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerin küresel sermaye birikim sürecinde yaşanan tıkanmaları açmak için sürece dâhil edilmesinin yeni yolları keşfedilmişti. Özellikle AKP döneminde devlet kurumlarında yaşanan dönüşüm sonucunda, orta ve küçük ölçekli şirketlere kamu ihalelerinden pay alabilmek için alan açılmış ve MÜSİAD üyesi şirketler devletin ve iktidar bloğunun içerisinde temsil edilebilir hale gelmişlerdir. Bir diğer önemli örgüt olan TUSKON ise 2005 yılında kurulmuştur. TUSKON analizi, diğer örgütlerden ayrı bir öneme sahiptir zira TUSKON, Gülen cemaatinin sermaye örgütüdür. TUSKON'un sadece üretim ve dolaşım süreçlerine katılımı değil aynı zamanda devlet içi çatışmaları ve 2016 yılında gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimini anlamak için önemlidir. Dolayısıyla MÜSİAD ve TUSKON incelemesi, Türkiye'de Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) olarak adlandırılan sermayenin özellikle Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri üzerinden küresel serbest ticaret ilişkilerine eklenmesini ve bu sürecin devletin içsel yapısındaki sınıf çatışmalarını ve kurumsal düzeni nasıl etkilediğini anlamak için bir fırsat sunmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), İTO (İstanbul Ticaret Odası), İSO (İstanbul Sanayiciler Odası), TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği (ASKON), ve TÜRKONFED (Türk İş Dünyası Konfederasyonu) gibi sermayenin önemli örgütleri üzerine tahliller de sunulacak ve bu örgütlerin Türkiye toplumsal formasyonundaki rolleri incelenecektir. Ayrıca, Türkiye'de devlet, sermayenin sınırların ötesine yayılması için serbest ticaret anlaşmaları, çok taraflı anlaşmalarla mümkün olmayan ilişkileri kurmak için gerekli olan ikili anlaşmaları imzalamak ve bunun için gerekli hukuki düzenlemeleri yapmak gibi görevler üstlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de sermaye örgütlerinin yapısını anlayabilmek ve tahlilini yapabilmek için devletin işleyiş yapısı ve sınıfsal boyutunu anlamak gerekmektedir.

Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme

Bu çalışma, Türkiye’yi kapitalist dünya sistemiyle tarihsel olarak gecikmeli, bağımlı ve özgül eklenme biçimleri üzerinden bütünleşmiş geç kapitalistleşen bir formasyon olarak tanımlamaktadır. Bu tespiti kuramsal olarak temellendirmek amacıyla iki ana Marksist kuramsal çerçeveden yararlanılmaktadır. Bunlardan ilki, kapitalizmin küresel ölçekteki genişleme dinamiklerini, merkez-çevre ilişkilerini ve bağımlılık biçimlerini açıklamada temel bir referans noktası olan emperyalizm kuramıdır. İkincisi ise, özellikle Lev Troçki’nin formüle ettiği ve son dönemde özellikle Rusya ve benzeri geç kapitalistleşen örnekler üzerinden yeniden kuramsallaştırılan “eşitsiz ve bileşik gelişme yasası”dır. Her iki kuramsal çerçeve de yalnızca birer açıklama aracı olmakla kalmayıp, birbirlerini tamamlayıcı nitelikte işlev görmektedir. Emperyalist ilişkilerin yapısal etkileri ile eşitsiz ve bileşik gelişmenin diyalektiği, Türkiye gibi kapitalistleşme sürecinde ileri kapitalist ülkelerden farklı tarihsel, sınıfsal ve mekânsal dinamikler taşıyan formasyonlardaki sınıf ilişkilerinin ve sermaye birikim süreçlerinin analizine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye’deki kapitalist dönüşümün, küresel kapitalist sistemin eşitsiz yapısalıkları içinde nasıl biçimlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının en temel savlarından biri, kapitalist üretim ilişkilerinin farklı coğrafyalarda tarihsel ve yapısal koşullara bağlı olarak farklı biçimlerde geliştiğini ileri sürmesidir. Bu kuramsal yaklaşım, kökenini Karl Marx ve Friedrich Engels’in kapitalizmin tarihsel özgüllüklerine dair çözümlemelerinde bulmakta; Vladimir Lenin’in emperyalizm analizleriyle güç kazanmakta ve özellikle Lev Troçki’nin Rusya bağlamında geliştirdiği kapitalist dönüşüm teorisinde sistematik bir biçim almaktadır. Troçki’nin tarihsel özgünlük ile evrensel eğilim arasındaki diyalektik ilişkiyi kuramsallaştırdığı eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımı, tek hatlı, evrimsel ilerleme modellerine karşı çıkarak,

kapitalist gelişmenin bileşik, sıçramalı ve dışsal etkilerle içsel dinamiklerin iç içe geçtiği bir süreç olduğunu ortaya koyar. Bu yasa, son dönemde Justin Rosenberg başta olmak üzere, Sussex Okulu çevresindeki uluslararası ilişkiler kuramcılarının katkılarıyla yeniden kuramsal gündeme taşınmış ve tarihsel materyalist uluslararası ilişkiler literatürü içerisinde merkezî bir yere oturmuştur. Böylelikle, eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımı, sadece belirli ulusal bağlamları analiz etmek için değil, aynı zamanda küresel kapitalist sistemin yapısal eşitsizliklerini ve çok katmanlı gelişim aşamalarını açıklamak için de güçlü bir kuramsal araç sunmaktadır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının ilk momenti olan “eşitsizlik”, farklı toplumsal formasyonların tarihsel gelişim düzeyleri arasındaki asimetrilere işaret eder. Bu eşitsizlik, yalnızca devletlerarası düzlemde değil; aynı zamanda bölgeler, şehirler, sektörler ve sınıflar gibi toplumsal formasyonun içsel ölçeklerinde de tezahür eden çok katmanlı bir yapısal olgudur. Eşitsizlik, kapitalist dünya sisteminin kapitalizme geç eklemlenmiş formasyonlarında sadece dışsal bir bağımlılık ilişkisi olarak değil, içsel olarak da farklı üretim tarzlarının, sınıf ilişkilerinin ve kurumsal yapıların eşzamanlı varoluşu üzerinden okunmalıdır. Yasanın ikinci momenti olan “bileşik gelişme” ise geri kalmış ülkelerin kapitalist dünya sistemiyle kurduğu ilişki biçiminin özgüllüğüne vurgu yapar. Troçki’ye göre, kapitalizme geç eklemlenen toplumsal formasyonlarda birden fazla üretim tarzı aynı anda varlığını sürdürebilir. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında Rusya’da hem kapitalist üretim tarzı hem de feodal ve yarı feodal üretim biçimleri eşzamanlı olarak mevcuttur. Bu özgün bileşim, Rusya’da sınıf, iktidar ve sömür ilişkilerinin kendine özgü bir biçim almasına yol açmıştır.¹¹ Troçki’nin bu kuramsal katkısının en kritik iddiası, kapitalist dönüşümün evrensel, doğrusal ve aşamalı bir güzergâh izlemediği yönündedir. Rusya, Batı Avrupa’nın kapitalizme geçiş deneyiminde izlediği ardışık safhaları yaşamaksızın, belirli

11 Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi: Şubat Devrimi Çarlığın Devrilmesi*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998.

aşamaları atlayarak sanayileşebilmiş ve erken kapitalist ülkelerle yapısal bir benzerlik göstermeksizin kapitalist üretim ilişkilerine eklenilebilmiştir. Bu eklenme, Batı'daki kurumsal formların ya da siyasal yapıların birebir taklidi yoluyla değil; tarihsel olarak kendine özgü bir bileşim aracılığıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Troçki'nin bileşik gelişme yaklaşımı, kapitalist modernleşmeyi evrimci ve evrenselci paradigmaların dışına taşıyarak, tarihsel özgülüğe dayalı bir çözümleme imkânı sunar.

Bu kuramsal çerçevenin Türkiye gibi geç kapitalistleşen formasyonlar açısından önemi, kapitalizme geçişin Batı merkezli tarihsel deneyimlerin tekrarı olarak kavranamayacağını göstermesinde yatmaktadır. Türkiye'de kapitalist sınıfların, kurumların ve iktidar ilişkilerinin biçimlenişi Batı'daki örneklerle yapısal olarak benzeşmeyebilir; ancak bu, Türkiye'de sermaye sınıfının veya kapitalist üretim tarzının yokluğu anlamına gelmez. Tam tersine, eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, sermaye sınıfının biçimlenişindeki bu tarihsel ve yapısal özgünlüğü analiz edebilmenin kuramsal anahtarını sunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye bağlamında sıkça karşılaşılan ve sermaye sınıfını Batı tipi örneklerle kıyaslayarak yok sayan indirgemeci yaklaşımlar, tarihsel materyalist analizden çok, evrimci modernleşme paradigmasının yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

Günümüz dünya sisteminin en çarpıcı gerçekliklerinden biri hem devletlerarası düzeyde derinleşen eşitsizliklerin hem de ulus-devletler içinde farklı toplumsal sınıfların küresel refah artışından aldıkları pay arasındaki uçurumun dramatik biçimde büyümüş olmasıdır. Bu çok katmanlı eşitsizlik yapısının en temel kaynaklarından biri, neoliberal küreselleşme süreciyle birlikte yeniden yapılandırılan ve dünya ölçeğinde hegemonik hale gelen serbest ticaret rejimidir. Kapitalizm, doğası gereği genişleme, yayılma ve yeniden yapılanma eğilimi taşıyan dinamik bir üretim tarzıdır. Bu genişleme zorunluluğu, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal düzeyde de sınıf mücadelelerini yoğunlaştıran bir işlev görmektedir. Kapitalist genişlemenin serbest

ticaret aracılığıyla dünya ölçeğinde kurumsallaştırılması, yalnızca uluslararası değişim ilişkileriyle ya da devletler arası ticari etkileşimlerle sınırlı bir süreç olarak değerlendirilemez. Aksine, bu süreç, üretim, mülkiyet ve artık değer sömürsüne dayalı sınıfsal ilişkilerin hem ulusal hem de ulusötesi düzeyde yeniden örgütlenmesini beraberinde getirmektedir. Serbest ticaret rejiminin yayılması, emek ile sermaye arasındaki tarihsel karşıtlığı daha da derinleştirmiş; emeğin hareketliliği sınırlandırılırken, sermayenin sınırsız hareketliliği norm haline getirilmiştir. Dolayısıyla, günümüzde hem küresel ölçekteki eşitsizliklerin hem de ulus-devlet ölçeğindeki sınıfsal ayrışmaların anlaşılabilmesi için, serbest ticaret rejiminin yalnızca iktisadi bir liberalizasyon projesi olarak değil; aynı zamanda belirli sınıfsal çıkarların kurumsallaşmasını sağlayan siyasal bir proje olarak ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, kapitalist küreselleşme, yalnızca sermayenin mekânsal hareketliliğini değil, aynı zamanda sınıf tahakkümünün ve toplumsal dışlanmanın yeni biçimlerini de üretmektedir.

Serbest ticaret kavramı, yüzeyde uluslararası meta değişiminin sınır tanımaz ve özgülleştirici bir formu olarak sunulsa da tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında, dünya ölçeğinde kapitalist meta üretiminin genelleştirilmesinin bir aracı olarak değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle, serbest ticaret, kapitalist üretim tarzının mekânsal olarak genişlemesine ve sermaye birikiminin hızlandırılmasına hizmet eden yapısal bir süreçtir. Bu genişleme, sermayenin temel hedeflerinden biri olan değişken sermaye maliyetlerini düşürme arzusunun doğal bir sonucu olarak emeğin küresel ölçekte daha yoğun biçimde sömürülmesini beraberinde getirir. Marx ve Engels'in de belirttiği üzere, bu süreç sürekli genişleyen bir dünya pazarı yaratmakta ve böylece yeni pazar ve kaynaklara erişim uğruna emperyalist yayılcılığı zorunlu kılmaktadır.¹² Bu noktada, serbest ticaret rejiminin yalnızca bir dış ticaret politikası tercihi değil, aynı zamanda ser-

12 Karl Marx, *Kapital Cilt III*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2016, s. 2242-45.